

BESKID NISKI

I. INFORMACJE OGÓLNE

- BN jest największą grupą górską w polskich Beskidach. Rozpiętość równoleżnikowa od przeł. Tylickiej do przeł. Łupkowskiej wynosi 75 km, natomiast z Nowego Sącza do przeł. Łupkowskiej – ponad 100 km.
- W podziale fizyczno-geograficznym Karpat wg prof. J. Kondrackiego BN należy do Zewnętrznych Karpat Zachodnich.
- Wschodnie granice BN stanowią granicę z Zewnętrznymi Karpatami Wschodnimi.
- Jednakże badania przyrodnicze wykazały, że BN ma charakter przejściowy między florą i fauną Beskidów Zachodnich i Wschodnich, z przewagą gatunków wschodniokarpackich.
- BN stanowi największe obniżenie w łuku karpackim. Przeł. Dukielska (500m n.p.m.) jest najniższą przełęczą karpacką. Najwyższym szczytem jest Lackowa (997m n.p.m.), a po stronie słowackiej Busov (1002m n.p.m.).
- Od BN niższe są Beskidy: Mały (933 m n.p.m.) i Średni (904 m n.p.m.)
- Średnia wysokość BN. to ok. 700m n.p.m. Charakterystyczne są łagodne wierzchołki i małe wysokości względne i bezwzględne.
- Cechą charakterystyczną rzeźby Beskidu Niskiego są długie równoległe, przeważnie połogie grzbiety - tzw. rzeźba rusztowa.

II. GRANICE TURYSTYCZNE

1. z Beskidem Sądeckim:

Przeł. Tylicka - potok Muszynka - Tylicz - potok Mochnaczka – przeł. Huta (Krzyżówka)- potok Krzyżówka – rzeka Kamienica Nawojowska - Nowy Sącz

2. z Pogórzem Rożnowskim:

Nowy Sącz – rzeka Łubinka – rzeka Chodorówka – rzeka Wojnarówka – Jeżów

3. z Pogórzem Ciężkowickim:

Jeżów – rzeka Biała – potok Szalowa – Wola Łużańska - potok Mszanka – rzeka Moszczanka – Zagórzany

4. z Pogórzem Jasielskim:

Zagórzany – rzeka Ropa – Gorlice – droga wojewódzka 993 – Nowy Żmigród – Dukla

5. z Dołami Jasielsko – Sanockimi:

Dukla – droga krajowa 9 – Rogi – Iwonicz – droga krajowa 28 - Rymanów

6. z Pogórzem Bukowskim:

Rymanów – droga wojewódzka 889 – Szczawne

7. z Bieszczadami:

Szczawne – rzeka Oślawa – Rzepedź – rzeka Oslawica – przeł. Łupkowska

8. z Laborecką Vrchoviną:

przeł. Łupkowska – granica państwa - przeł. Beskidek (Dujawa, Konieczniańska)

9. z Ondawską Vrchoviną:

przeł. Beskidek - granica państwa – przeł. Tylicka

III. PODZIAŁ

1. **Góry Grybowskie:** (Kozie Żebro 888 m n.p.m.)

- Pasma Czerszli i Tokarni
- Pasma Jaworza i Postawnego
- Masyw Chełmu
- Pasma Jodłowej Góry i Rosochatki

2. **Hańczowskie Góry Rusztowe:** (Lackowa 997 m n.p.m. –najwyższa góra polskiej części Beskidu Niskiego)

między doliną Białej a dolinami Ropy i Zdyni

+ od Przełęczy Tylickiej do Przełęczy Beskidek

- Pieninki Gorlickie – otaczają przełom Ropy

3. **Pasma Magurskie** (Wątkowa 846 m n.p.m.)

między dolinami Ropy i Zdyni a doliną Wisłoki

- Pasma Magury Małastowskiej (Magura Małastowska 813 m n.p.m.)
- Pasma Magury Wątkowskiej (Wątkowa 846 m n.p.m.)

4. **Beskid Dukielski** (Jawornik 761 m n.p.m.)

od doliny Wisłoki do doliny Wisłoka

5. **Wzgórza Rymanowskie** (Dział nad Desznem 668 m n.p.m.)

od doliny Lubatówki do doliny Wisłoka

6. **Pasma Bukowicy** (Tokarnia 778 m n.p.m.)

między dolinami Wisłoka i Oslawy

7. **Pasma Graniczne** (Kamień 857 m n.p.m.)

między dolinami Wisłoki a Oslawicy, ograniczone od pn drogą Krempna - Komańcza

Przy podziałach turystycznych i geograficznych należy pamiętać, że spotyka się niekiedy inaczej poprowadzony przebieg granicy BN.

Geografowie nie zaliczają do BN Wzgórz Rymanowskich. Natomiast niektórzy działacze turystyczni np. Andrzej Matuszczyk nie zalicza do BN Jodłowej i Rosochatki. Twórcy map ograniczają BN do doliny Białej.

IV. HYDROGRAFIA

1. **Główne rzeki, wododziały:**

Kamienica Nawojowska → Dunajec (Nowy Sącz)

Biała Dunajcowa (źródła pod Oстрыm Wierchem i Lackową) → Dunajec (Tarnów-Biała)

Ropa (Obiń) → Wisłoka (Jasło)

Zdynia (Beskid) → Ropa (Uście Gorlickie)

Wisłoka (Dębi Wierch) → Wisła (okolice Połańca)

Jasiołka (Kanasówka) → Wisłoka (Jasło)

Wisłok (Kanasówka) → San

Tabor (Przełęcz Szklarska) → Wisłok

Oslawa → San

Oslawica → Oslawa (Rzepedź)

Główny Wododział Karpacki biegnie na tym terenie granicą państwa.

Największe dorzecze ma Wisłoka z dwoma największymi dopływami Ropą i Jasiołką.

2. **Zbiorniki wodne:**

- Klimkówka na Ropie
- Krempna na Wisłoce
- Sieniawski na Wisłoku

Jeziora osuwiskowe

- Beskidzkie Morskie Oko pod Maślaną Górą.
- Morskie Oko (Żabie Oko) w masywie Cergowej.
- Rejon Grońskiej Budy k/ Krempnej.
- na zboczach Dębiego Wierchu nad Radocyną
- na zboczach Magurycz Dużego

3. Projekty:

- Zbiornik wodny na Wisłocy (powyżej Kątów)
- Zbiornik wodny na Białej Tarnowskiej (na wysokości Florynki)
- Zbiornik wodny na Wisłoku w okolicach Rudawki Rymanowskiej

4. Przełomy

- Biała (Banica - Śnietnica)
- Ropa (wykorzystany do budowy zapory)
- Wisłoka (Rozstajne¹ – Nieznajowa)
- Wisłok – „Jar Wisłoka” k/Beska - Przełom epigenetyczny, jedyny plejstoceniowy w Polsce, rzeka rozcina warstwy krosieńskie do wys. 60 m
- Jasiołka (Piotruś – Ostra)
- Wisłok (Wernejówka)

5. Wodospady

- Wisłoczek k/bazy namiotowej
- Potasówka k/Folusza (Wodospad Magurski)
- Iwla – wodospad „Przy Młynie”
- Rudawka Rymanowska - 2 wodospady

V. GEOLOGIA

1. Budowa geologiczna

Płaszczowina Magurska: Grybowskie, Hańczowskie, pasma Magurskie, Pd-zach Beskidu Dukielskiego.

Płaszczowina Dukielska: północna granica zasięgu to linia: Kąty – Chyrowa – Zawadka Rymanowska – Polany Surowiczne – Wisłok Wielki – Rzepedź - Komańcza

Płaszczowina Śląska: północna część pasma Łysej Góry, Wzgórza Rymanowskie, Pasma Bukowicy.

Okna tektoniczne:

W rejonie Grybowa, Gładyszowa, Świątkowej Wielkiej spod płaszczowiny magurskiej wychodzi płaszczowina przedmagurska. W terenie widoczne jako szerokie obniżenia.

2. Źródła mineralne:

- Wysowa Zdrój - „Aleksandra”, „Franciszek”, Józef I”, „Józef II”, „Słony”, „Anna”, „Bronisław”, „Henryk”, W24 (butelkowana)– szcawy wodorowęglanowo-chlorkowo-sodowe,
- Iwonicz Zdrój - „Karol 2”, „Klimkówka 27”, „Iwonicz 11”, „Iza 19”, „Elin 7” (szcawy wodorowęglanowo-chlorkowo-sodowe), *Źródło „Bełkotka” – wydobywał się z niego z bulgotem metan. Obecnie wydzielanie gazu niemal ustało.

¹Obecnie obowiązującą pisownią jest Rostajne.

- Rymanów Zdrój - „Celestyna”, „Klaudia”, „Tytus”, „Naftusia”, „Staś”, „Jan”, „Anna”, „Marysienka”, „Ignacy”, „Mieczysław”, „Krokusowe”, (szczawy chlorkowosodowe, siarczkowe)
 - Wapienne – „Marta”, „Kamila”, „Zuzanna” – wody siarczkowe
- Źródła mineralne występują również (nie są eksploatowane) w:
- Ropie i Sękowej (chlorkowo-sodowe słabo mineralizowane)
 - Klimkówce, Równem, Turzańsku (chlorkowe)
 - Foluszu, Bednarce, Małastowie, Szczawnem, Komańczy, (siarczkowe)
 - Lubatowej, Rudawce Rymanowskiej – wody termalne.

3. Ropa naftowa:

Kryg

Ropica Górna

Folusz

Ropianka (obelisk upamiętniający powstanie pierwszej szkoły górnictwa naftowego na świecie)

Równe, Rogi

Klimkówka koło Rymanowa

Mrukowa

Okolice Iwonicza

Rudawka Rymanowska (największe zasoby)

Wydobyta ropę przetwarzają rafinerie w Jedliczu i Jaśle. Do niedawna funkcjonowała rafineria w Gorlicach – w 2011 ogłosiła upadłość. W Bóbrce znajduje się skansen przemysłu naftowego.

4. Wychodnie skalne:

- Magura Wątkowska – Kornuty
- Wychodnie na stokach Kosmy i Kosińskiej,
- Diabli Kamień nad Foluszem.
- Kamień nad Kątami (Hałbowski)
- Kamień nad Jaśliskami
- Kamień nad Rzepedzią
- Na stokach Zamkowej Góry (nad Mrukową), Cergowej, Ostrego Wierchu.

5. Jaskinie:

W Beskidzie Niskim występują jaskinie o genezie wietrzeniowo-osuwiskowej i tektonicznej. Łącznie jest ich 237, najdłuższa J. Słowiańska–Drwali - 601 m

Największe skupiska:

- Góra Cergowa („Gdzie spadł samolot”, „Borsucze Dziury”)
- Kornuty („Jaskinia Mroczna” – 175 m. długości, 17 m. głębokości)
- Kilanowska Góra („Gangusiowa Jama”)
- „Zbójcka Piwnica” pod Ostрым Wierchem (wysadzona przez Straż Graniczną).

6. Osuwiska:

- Rosochatka
- Zielona Góra
- Magdalenka
- Maślana Góra

- Jelenia Góra nad Szymbarkiem – największe powierzchniowo osuwisko w polskich Karpatach
- Bartnia Góra
- Magura Małastowska – w Owczarach
- Magura Wątkowska – koło Wapiennego
- Kornuty
- Magurycz Duży – nad Bartnem
- Lipowica - koło Dukli (stoki Kilanowskiej Góry)
- Zwłzyska k. Pustelni św. Jana nad Duklą.

7. Kamieniołomy:

- Lipowica koło Dukli (stoki Kilanowskiej Góry) – największy i jedyny obecnie czynny.
- Magurycz Duży (nad Bartnem),
- Łysa Góra,
- Kamień nad Jaśliskami.

VI. PRZYRODA

1. Magurski Park Narodowy

Magurski Park Narodowy utworzony w 1994 r., działalność rozpoczął w 1995 r. Dyrekcja w Krempnej. Symbol: orlik krzykliwy. Park leży w środkowej części Beskidu Niskiego. Pod względem administracyjnym należy do dwóch województw: Małopolskiego i Podkarpackiego. Na terenie parku ochronie ścisłej podlegają trzy obszary:

„Magura Wątkowska”

„Kamień” – prastara puszcza karpacka, wychodnie piaskowca magurskiego

„Zimna Woda” – teren źródliskowy, ze 140-letnim starodrzewem buczyny karpackiej.

Pozostałą część Parku objęto ochroną częściową.

Przez teren parku poprowadzonych jest kilka ścieżek edukacyjnych:

- „Kiczera” im. prof. Jana Rafińskiego (w okolicach dawnej wsi Żydowskie)
- „Hałbów – Kamień”
- „Folusz”

W 2015 r. park przystąpił do budowy kolejnej ścieżki prowadzącej z przeł. Majdan do Świątkowej Wielkiej (przez dawną wieś - Świerzową Ruską). – planowany termin udostępnienia – październik 2015 r.

W 2014 r. otwarto szlak rowerowy Folusz – Świątkowa Wielka (czynny od 1 maja do 31 października).

Wstęp na teren parku jest płatny od 1 maja do 31 października. Biletu można kupić w punktach kasowych lub poprzez SMS.

W Krempnej oprócz dyrekcji MPN znajduje się ośrodek edukacyjny parku. Przy ośrodku powstaje ogród edukacyjny.

2. Rezerваты

Florystyczne, Leśne:

- „Modrzyna” – 1953 w miejscowości Barwinek. Naturalne stanowisko modrzewia europejskiego polskiego.
- „Bukowica” – 1996 r. Obejmuje pd-zach część pasma Bukowicy. Naturalne zbiorowiska leśne w tym buczyna karpacka, olszyna bagienna, olszyna szara.

- „Przełom Jasiołki” – 1976 r. na terenie Daliowej. Olszyna karpacka, grąd typowy, jaworzyna górska, buczyna karpacka w trzech podzespołach: wilgotnym (z miesięcznicą), typowym i suchym (z kostrzewą górską).
- „Jelenia Góra” – 1984 r. Las jaworowy ze stanowiskiem paproci: jęczynika zwyczajnego (nazwa ludowa – jeleni jęzor) oraz buczyna karpacka.
- „Źródłiska Jasiołki” – 1993 na terenie miejscowości Jasiel i Wisłok Wielki. Obecnie jest największym rezerwatem w polskich Karpatach. Ma powierzchnię 1585,01 ha. Buczyna karpacka w podzespołach typowym i suchym (trawiastym).

W tym chroniące cisy:

- „Wadernik” – 1989 r. we wsi Ropianka. Naturalne stanowisko cisa (około 220 osobników)
- „Cisy w Mogilnie” – 1963 r., stanowisko cisa pospolitego
- „Igiełki” – 1989 r. w miejscowości Mszana. Prawidłowa nazwa to „Wielki”. Chroni naturalne stanowisko cisa (zliczono około 150 okazów, najwyższe osiągają nawet 6m.)
- „Cisy w Nowej Wsi” – 1957 r. Na pd.-zach. stokach Cergowej. Cis pospolity. (Najokazalszy ma wysokość 10m i pierśnicę 180 cm)
- „Tysiąclecia” – 1957 r. na pn. stokach Cergowej. Początkowo nosił nazwę „Cisy w Jasionce”. Ochronie podlega stanowisko cisa pospolitego.
- „Łysa Góra” – stoki Łysej Góry koło Nowego Żmigrodu. Cis pospolity, buczyna karpacka. Na terenie rezerwatu rośnie największy cis na Podkarpaciu, o obwodzie pnia na pierśnicy 170 cm (średnica ok. 54cm).

Geologiczne:

- „Kornuty”- 1953 r. Wychodnie skalne płaszczowiny magurskiej, głównie piaskowce magurskie.
- Obejmuje także naturalne zespoły buczyny karpackiej i kwaśnej buczyny górskiej.
- „Kamień nad Jaśliskami” – 2000 r. Obejmuje stoki Kamienia. Dominuje buczyna karpacka. Liczne są formy skalne. Wartość przyrodniczą terenu podnoszą bagniska przez miejscowych nazywane berezedniami.
- „Kamień nad Rzepedzią” – 2012 r. Obejmuje stoki Kamienia.

Projektowane:

„Dolina Wisłoka” – (projekt od początku 2000 roku) obejmie przełomowy odcinek doliny Wisłoka pomiędzy Puławami a zbiornikiem wodnym w Sieniawie. Nadrzeczne odsłonięcia skał w Rudawce Rymanowskiej. Buczyna karpacka i olszyna karpacka.

3. Parki Krajobrazowe

- Jaśliski Park Krajobrazowy utworzony w 1992 roku. Obejmuje górną część dorzecza Jasiołki i źródłiska Wisłoka. Rozciąga się wąskim pasem od potoków Wilsznia i Moczarnik na zachodzie po Przełęcz Łupkowską na wschodzie.
- W zachodniej części Beskidu Niskiego planuje się utworzenie Parku Krajobrazowego Beskidu Niskiego. Ma on objąć górną część dorzecza Ropy, w szczególności Hańczowskie Góry Rusztowe, Pasma Magury Małastowskiej i wschodnią część Gór Grybowskich.

4. Obszary chronionego krajobrazu:

Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego powołany w 1991 roku „Beskid Niski” – Natura 2000

VII. ZAGOSPODAROWANIE TURYSTYCZNE

1. Baza noclegowa:

- Schronisko PTTK im prof. Stanisława Gabryela na Magurze Małastowskiej, powstało w 1955r., na wysokości 740 m n.p.m.
- Bacówka PTTK pod Mareszką w Bartnem, powstała w 1976r. na wysokości 655 m n.p.m.
- Schronisko PTTK im Ignacego Zatwarnickiego w Komańczy, powstało w byłym przedwojennym pensjonacie zajęтым i przebudowanym przez Urząd Bezpieczeństwa PRL.
W budynku przebywali ubecy inwigilujący i kontrolujący więzionego Prymasa 1000-lecia – Kard. Stefana Wyszyńskiego. Dawniej schronisko nazywało się "Pod Kuźnią" i "Podkowiata". (Od 2016 r. działa jako hotel, a nie jako schronisko)

Studenckie bazy namiotowe:

- Regietów – SKPB Warszawa
 - Radocyna – SKPG Kraków
 - Wisłoczek – SKPB Rzeszów
- (- Jawornik – nieczynna baza SKPB Lublin i Orkiestry św. Mikołaja; w dalszym ciągu jest możliwość korzystania z terenu i infrastruktury bazy)

Chatki studenckie:

- Nieznajowa – Chatka Studencka Stowarzyszenia Miłośników Chatki w Nieznajowej,
- Ropianka - Chatka Studencka „AKT Maluch”, Warszawa,
- Zydranowa - Chatka Studencka SKPB Rzeszów,
- Polany Surowicze – Chałupa Elektryków KTE „Styki” Warszawa,
- Teodorówka - (pod szczytem Franków) SKPB Warszawa
- Zawadka Rymanowska - SKPB Lublin

Schroniska PTSM:

- (2016 r.) Dukla², Posada Górna, Grab, Iwonicz, Nowy Żmigród, Gorlice², Folsz

Schroniska prywatne:

- Banica – Gościniec Banica
- Huta Polańska – „Hajstra”
- Chyrowa – „Pod Chyrową”
- Kotań – stajnia „Rumak”
- Kotań – Chata Michała
- Jaśliskie Schronisko „Zaścianek”
- „Farfurnia” w Zawadce Rymanowskiej

Inne:

- Pole namiotowe Nadleśnictwa w Jasielu,
- Pole namiotowe Nadleśnictwa w Stasianem,
- Pole namiotowe Nadleśnictwa w Bielance,
- Ośrodek Nadleśnictwa Gorlice w Radocynie, (czynny do lutego 2017)
- Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy w Zdyni,
- Chata nad Wisłokiem – Wisłok Wielki,
- Ośrodki w Regietowie i Gładyszowie przy stadninie koni

² schroniska całoroczne

2. Ważniejsze szlaki:

PTTK:

- Główny Szlak Beskidzki im. Kazimierza Sosnowskiego (w latach 1935-39 – Józefa Piłsudskiego): Ustroń – Wołosate – 518km

Mochnaczką Niżną – (Banica – Hańczowa – *Kozie Żebro* – Regietów Niżny – *Rotunda* – *Popowe Wierchy* – Wołowiec – *Przeł. Majdan* – *Świerzowa* – *Przeł. Hałbowska* – Kąty – *Łysa Góra* – Chyrowa (wieś) – Garb - Nowa Wieś – Cergowa – Lubatowa – Iwonicz Zdrój – Rymanów Zdrój – Wisłoczek – Puławy – *Pasma Bukowicy* – *Kamień*) – **Komańcza**

- Niebieski graniczny (na odcinku Grybów – Nowy Łupków im. Kazimierza Pułaskiego): Grybów – Rzeszów - ok. 440km

Grybów – (*Chełm* - *Sucha Homola* – *Bordiów Wierch* – Wysowa - *Obycz* – *Jaworzyna Konieczniańska* – Konieczna – *Beskid* – *Przeł. Nad Ożenną* – Ożenna – *Przeł. Mazgalica* – *Baranie* – *Barwinek* – *Przeł. Dukielska* – *Kiczera* – *Czeremcha* – *Kamień* – *Szeroki Jasienik* – *Jasień* – *Kanasiówka* – *Wielki Bukowiec* – *Danawa* – *Przeł. Beskid nad Radoszycami* – *Siwakowa Dolina* – *Przeł. Łupkowska*) – **Nowy Łupków**

- Zielony im. Wincentego Pola : Stróże – Muszyna

Stróże – (*Zielona Góra* – *Maślana Góra* – *Jelenia Góra* – *Szymbark* - *Bielanka* – *Przeł. Zdżar* - *Sołtysia Góra* – *Magura Małastowska* – *Smerekowiec* – *Banne* – *Skwirtne* – *Kozie Żebro* – Wysowa – **Cigielka** (od 2013 odcinek szlaku Cigielka – Dzielec skasowany, zielony szlak ze Stróż do Wysowej został połączony ze słowackim zielonym szlakiem i prowadzi z Cigielki przez Busov do Gaboltowa)

- **Dzielec** - **Mochnaczką**

- Gorlice – Ożenna (zielony) (**Gorlice** - *Łysula* - *Wapienne* - *Ferdel* - *Kornuty* - *Wątkowa* - *Magura Wątkowska* – *Folusz* - *Mrukowa* - *Bucznik* - *Nowy Żmigród* - *Grzywacka* - *Kąty* - *Kamień* - *Krempna* - *Wysokie* - **Ożenna**)

- Gorlice – Bartne (niebieski) (**Gorlice** - *Sękowa* - *Przeł. Owczarska* - *Magura Małastowska* - *Przeł. Małastowska* - *Banica* - **Bartne** - **bacówka PTTK**)

- Besko – Komańcza (zielony) (**Besko** - *Pastwiska* - *Puławy Górne* - *Darów* - *Surowica* - *Moszczaniec* - *Kanasiówka* - *Bukowiec Wielki* - *Dołżyca* – **Komańcza**)

- Folusz – Konieczna (żółty) (**Folusz** - *Kornuty* - *Bartne* - *Banica* - *Wołowiec* - *Nieznajowa* - *Radocyna* – **Konieczna**)

INNE (wybrane ważniejsze):

- Szlak kurierski JAGA – KORA (Rymanów Zdrój – Polany Surowiczne – Jasiel)
- Ścieżka im. Jaworeckiego – szlak Lasów Państwowych (pętla w okolicach Radocyny)
- Śladami Dzielnego Wojaka Szwejka (Komańcza – Wahalowski Wierch – Szczawne)

Wyciągi narciarskie:

- Magura Małastowska,
- Małastów,
- Smerekowiec,

- Gładyszów (nie działa),
- Tylicz,
- Kamianna,
- Puławy,
- Karlików,
- Chyrowa,
- Świątkowa Wielka.

VIII. KOMUNIKACJA

1. Koleje:

- Tarnów – Stróże – Grybów – Nowy Sącz (1876)
- Stróże – Zagórz (1884) Transwersalna linia kolejowa Czadca – Husiatyń (na odcinku Stróże – Jasło nieczynna w ruchu pasażerskim),
- Gorlice - Gorlice Zagórzany (1884) – odgałęzienie do Gorlic – linia aktualnie nieczynna w ruchu pasażerskim,
- Zagórz – Łupków (1872) – latem 2015 r. uruchomiono okazjonalne połączenia pasażerskie na trasie Jasło - Krosno - Zagórz – Komańcza, do Łupkowa jedynie okazjonalnie transport towarowy.

2. Drogi:

Historyczne

Trakty prowadzące na drugą stronę Karpat:

- Trakt „Węgierski” przez P. Beskid nad Czeremchą. Łączył Rymanów i Jaśliska z Humennem i Koszycami. Trakt starszy i ważniejszy niż Trakt Dukielski. Tędy podróżował w 1419 r. Władysław Jagiełło, również w 1440 biskup Zbigniew Oleśnicki. Traktem wracali do Polski Konfederaci Barscy, wchodziły wojska rosyjskie po upadku Wiosny Ludów. Zaprojektowano tu linię kolejową do Budapesztu (zbudowano przez p. Łupkowską).
- Trakt Nadosławski przez P. Beskid nad Radoszycami. Był to trakt łączący Sandomierz z Węgrami. Tędy w r.1352 wjechał do Polski król węgierski Ludwik. Tędy przeprowadzono linię kolejową Lwów- Budapeszt – ostatni fragment to tunel pod P. Łupkowską. – 4 km na południe od P. Beskid nad Radoszycami.
- Trakt Dukielski – trakt z Krosna przez Duklę – do Humennego, Preszowa i Koszyc. Trakt mało znaczący, jednak w późniejszych wiekach uzyskiwał coraz większe znaczenie. W czasie II wojny światowej odbyła tu się jedna z większych bitew w Karpatach - Operacja dukielsko - preszowska.
- Trakt przez p. Beskid nad Ożenną - XIV wieczny trakt. Zasłynął w 1848 roku, gdyż tędy przechodziły tłumić Powstanie Węgierskie Wiosny Ludów główne siły rosyjskie odprowadzone do samej przełęczy przez cara Mikołaja I.
- Trakt Bardejowski, przez p. Dujawa – najkrótsze przejście z Biecza do Bardejowa. Historyczne przejście św. Wojciecha do Polski w X w. Trakt wzdłuż którego stała linia frontu I wojny światowej.
- Trakt Tylicki – trakt handlowy łączący Sądecczyznę z Bardejowem i Preszowem.

Trakty prowadzące północnymi terenami Beskidu Niskiego:

- Trakt Podkarpacki: Kraków – Biecz – Jasło – Krosno - Miejsce Piastowe – Rymanów – Sanok – Lesko – Podole – Dniestr - M. Czarne.

-
- Trakt: Sącz – Grybów – Gorlice - Stary Żmigród - Dukla.

Dzisiejsze:

- Grybów – Przełęcz Huta – Krynica (nr 981)
- Grybów - Gorlice (nr 28)
- Gorlice – Konieczna (nr 977)
- Gorlice – Nowy Żmigród – Dukla (nr 993)
- Miejsce Piastowe – Dukla – Barwinek (nr 9)
- Miejsce Piastowe – Besko (nr 28)
- Rymanów – Daliowa (nr 887)
- Tylawa – Komańcza (nr 897)
- Sieniawa – Szczawne (nr 889)

Projektowana droga S19 – Barwinek – Rzeszów

3. Możliwości przejazdu na Słowację:

Drogowe:

- Przełęcz Tylicka
- Przełęcz Beskidek
- Przełęcz Beskid nad Ożenną
- Przełęcz Dukielska – jedyne przejście drogowe i pieszce dostępne w okresie PRL - do początku lat 90 wyłącznie dla obywateli Polski i Czechosłowacji.
- Przełęcz Beskid nad Radoszycami – droga zbudowana w 2003 roku.
- Przełęcz Beskid nad Czeremchą – stan na 2015r.: droga szutrowa, teoretycznie przejezdna, ale w złym stanie, w praktyce nie zawsze da się przejechać; po stronie słowackiej trochę lepszej jakości.

Kolejowe:

- Przełęcz Łupkowska

IX. MUZEA

- Bartne³ – Cerkiew, Muzeum Sztuki Cerkiewnej dodatkowo kamieniarstwo w budynku za cerkwią,
- Łosie³ – Zagroda Maziarska,
- Bielanka – Muzeum Rzemiosła Łemkowskiego im Stefana Czerchoniaka,
- Gorlice³ - Dwór Karwacjanów,
- Gorlice – Muzeum Regionalne PTTK im I. Łukasiewicza z planami bitwy gorlickiej, przemysł naftowy, kultura Łemków,
- Gorlice - Skansen Przemysłu Naftowego "Magdalena"
- Gorlice - Ośrodek Kultury Prawosławnej - muzeum diecezjalne
- Grybów – Muzeum Parafialne w starej plebanii,
- Szymbark³ – Skansen Wsi Pogórzańskiej im. R. Reinfussa,
- Szymbark - dwór Gładyszów - wystawy czasowe
- Komańcza - Izba Pamięci Darii Boiwki wystawa krywulek i haftu łemkowskiego oraz tradycyjnego sprzętu gospodarczego,
- Komańcza – Izba Pamięci - Uwięzienie Prymasa Kard. Stefana Wyszyńskiego,
- Olchowiec Kolonia – Chata Łemkowska Tadeusza Kielbasińskiego,

³ Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach

- Zyndranowa – Muzeum Kultury Łemkowskiej Fedora Gocza,
- Dukla – Muzeum Historyczne – Pałac w Dukli i skansen broni z okresu II wojny światowej,
- Rymanów – Dom Bieleckich ze zbiorami rodziny Bieleckich – historia miasta, regionu, judaika, porcelana, obrazy, militaria,
- Krempna – Ośrodek Edukacyjny MPN wraz z muzeum,
- Stróże – Muzeum Pszczelarstwa „Sądecki Bartnik”,
- Kamianna – Muzeum Pszczelarstwa,
- Kamianna – Skansen Barci,
- Cieklin - muzeum narciarstwa.
- Libusza – Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii

X. ZABYTKI

Najważniejsze Cerkwie drewniane:

Typ północnozachodnio-łemkowski:

Klasyczne:

- Kwiatów, Tylicz, Ropki (skansen w Sanoku), Świątkowa Wielka, Świątkowa Mała, Czarna, Wysowa, Uście Ruskie, Wołowiec, Czarne (skansen Nowy Sącz), Owczary, Kotań.

Uproszczone:

- Skwirtne, Pielgrzymka, Piorunka, Brunary, Leszczyny, Bartne, Hańczowa, Kunkowa, Berest.

Schyłkowe:

- Królowa Górna, Nowica, Zdynia, Bogusza, Polany, Przegonia (Bodaki),

Typ północnowschodnio-łemkowski:

- Radoszyce, Wisłok Dolny, Zawadka Rymanowska, Komańcza, Rzepedź, Turzańsk.

Narodowy styl Ukraiński:

- Daliowa, Gładyszów, Komańcza
- inne zbudowane po 1926 roku- Bodaki, Kwiatów, Kamianna, Bartne

Cerkwie murowane:

- Bednarka, Pętna, Rozdziele, Desznica, Myscowa, Trzciana, Wola Niżna, Królik Wołoski, oraz w stylu józefińskim: Małastów, Blechnarka, Izby, Tylawa, Bieliczna, Smerekowiec

Cerkwie inne:

- Góra Jawor,

Chyże :

- Bodaki, Nowica, Przysłop, Bartne, Zawadka Rymanowska.

Kościoły drewniane:

- Ptaszkowa, Krużłowa, Mogilno, Sękowa pw. śś. Filipa i Jakuba (UNESCO), Szalowa, Szymbark, Ropa, Iwonicz Zdrój, Iwonicz Wieś, Klimkówka, Królik Polski, Grybów Podchełmie, Grybów Podjavorze, Wysowa.

Cmentarze I Wojny Światowej:

Okręg I Żmigród - Architekt: Dušan Jurkovič - 31 cmentarzy – najważniejsze:

- nr 51 na Rotundzie, nr 60 na Przełęczy Małastowskiej, nr 46 na Beskidku koło Koniecznej, nr 61 w Gładyszowie Wirchnem.

Okręg III Gorlice - Architekt: Hans Mayr - 54 cmentarze – najważniejsze:

- nr 91 na Górze Cmentarnej w Gorlicach, nr 80 w Sękowej, nr 97 w Stróżówce, nr 106 w Bieczu.

Zabytkowe zespoły miejskie:

- Dukla - ratusz XIX w., układ rynku, ruiny synagogi, kościół pw. św. Marii Magdaleny z XVIII w., Pałac Mniszchów, kościół Bernardynów z XVIII w., cmentarze z I i II wojny światowej, cmentarz żydowski.
- Jaślicka – układ drewnianej XIX wiecznej zabudowy małomiasteczkowej z ratuszem (zabytkowy ratusz niszczał, aż na początku XXI rozebrany i zbudowany na nowo), piwnice pod rynkiem (obecnie niedostępne), fragment murów miejskich (w praktyce nikły ślad po murach miejskich), kościół św. Katarzyny z 1732 roku, cmentarz z I wojny światowej, kirkut, kapliczka "Na kurhanie" na mogile Szwedów,
- Rymanów – rynek z kościołem pw. św. Wawrzyńca, ruiny synagogi, dwór XIX w, Dom Bieleckich, kirkut z ohelami cadyków,
- Grybów – rynek wraz z neogotyckim kościołem z pocz. XX w. Dwór Horschów z XVII w., synagoga z XIX w., cmentarz żydowski,
- Gorlice – XIX-wieczne kamienice, ratusz, kościół parafialny z XIX w. dwór Karwacjanów z XV w., synagoga
- Nowy Żmigród – kościół śś. Piotra i Pawła z XVI w, układ rynku lokacyjnego, kirkut.

Pałace, siedziby szlacheckie:

- Ropa, Siary, Szymbark, Iwonicz Wieś, Dukla

Zespoły uzdrowiskowe:

- Rymanów - Zdrój
- Iwonicz - Zdrój
- Wysowa - Zdrój
- Wapienne - Zdrój

Sanktuaria

- Święta Góra Jawor nad Wysową (greckokatolickie i prawosławne),
- Skalnik – Sanktuarium Matki Bożej Królowej Gór,
- Klimkówka – Sanktuarium Krzyża Świętego,
- Jaślicka – Sanktuarium Matki Bożej Królowej Nieba i Ziemi,
- Ptaszkowa – Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia,
- Gorlice - Sanktuarium Pana Jezusa w Więzieniu,
- Gorlice – Sanktuarium św. Maksyma Sandowycza (prawosławne),
- Dukla – Sanktuarium św. Jana z Dukli,
- Nowy Żmigród - Sanktuarium bł. Władysława Findysza,
- Grybów – Sanktuarium Matki Bożej Przedziwnej (Grybowskiej).
- Lipinki – Sanktuarium Matki Bożej Wniebowziętej (tuż za granicą BN)

Inne:

- Nowa Wieś – pustelnia św. Jana z Dukli
- Iwonicz – pałac eklektyczny Załuskich, zbór ariański, murowana XIX w karczma, kościół parafialny, most kamienny z XVIII w.
- Olchowiec - most kamienny z XVIII w.

Obiekty na terenie BN wpisane na światową listę dziedzictwa UNESCO:

1. Sękowa	kościół śś. Filipa i Jakuba ⁴
2. Owczary	cerkiew pw. Opieki Matki Bożej ⁵
3. Kwiatów	cerkiew pw. Św. Paraskewy ⁵
4. Brunary Wyżne	cerkiew pw. Św. Michała Archanioła ⁵

⁴ Wpis z 2003 r. obejmujący gotyckie drewniane kościoły Małopolski i Podkarpacia

⁵ Wpis z 2013 r. obejmujący 16 drewnianych cerkwi, w tym 8 w Polsce i 8 na Ukrainie

XI. HISTORIA

1. Pradzieje

- 9 000 l. p.n.e. (schyłek okresu paleolitu) odnaleziono siedliska koczownicze ludzi w Skwirtnem i Uściu Gorlickim.
- 2 500 l. p.n.e. przez BN przemieszczają się i koczują ludy kultury ceramiki sznurowej.
- 700 l. p.n.e. pojawiają się ludy kultury łużyckiej, na terenie BN powstaje gród w Wietrznie nad Jasiołką (oraz w Temeszowie). Osadnictwo zanika około 200 l. p.n.e.
- II – IV wiek powstają osady nad Iwoniczem które pustoszeją w V w.
- VIII-IX w. pojawiają się pierwsze słowiańskie grody, które zamieszkują plemiona Lędzian.
 - Mrukowa – Góra Zamczysko (na terenie znaleziono tetradrachmę Aleksandra Wielkiego z IV w. p.n.e.,
 - Brzezowa,
 - Stary Żmigród,
 - Radoszyce.
- X – XI w. powstają grodziska Państwa Polskiego:
 - Mymoń nad Wisłokiem,
 - Nowotaniec

W IX wieku plemiona Lędzian zdominowane zostały przez silniejsze plemię Wiślan, które z kolei w wieku IX i X podległo Państwu Wielkomorawskiemu.

Zagadką jest nieprzebadane grodzisko w Wisłoku Wielkim, na którym stoi cerkiew. Grodzisko jest położone poza traktami handlowymi czy przełęczami - wewnątrz BN – wszystkie inne grodziska są położone na północnych obrzeżach BN.

Do XIV wieku tereny dzisiejszego BN były praktycznie niezamieszkane. Pomiędzy czasowym osadzaniem się ludów koczowniczych czy stałych na północnych obrzeżach BN, były okresy całkowitej zapaści osadniczej w BN i jego okolicach. Ta część gór była dzika, zalesiona, nienaruszona przez człowieka.

2. Okres Piastowski.

- Do 981 roku tereny BN były w państwie polskim, w tym roku nastąpił najazd Włodzimierza (księcia Rusi) i zajęcie Grodów Czerwińskich. Granica między Polską a Rusią została ustalona w przybliżeniu na rzece Jasiołce.
- 1018 - Bolesław Chrobry zajmuje Grody Czerwińskie i teren BN jest w Polsce.
- 1031 – utrata Grodów Czerwińskich oraz części BN na ponad 300 lat.
- W 1069 Bolesław Śmiały stara się bezskutecznie odzyskać utracone ziemie.

Podczas rozbicia dzielnicowego tereny na zachód od Jasiołki wchodziły w skład dzielnicy krakowskiej, natomiast tereny na wschód najpierw przynależą do Rusi Kijowskiej, która rozpada się na mniejsze księstwa a teren BN wchodzi w skład powstałej Rusi Halickiej. W 1190 r. Ruś Halicka łączy się z Księstwem Włodzimierskim jako Ruś Halicko-Włodzimierska.

- W 1349 roku Kazimierz Wielki zajmuje Ruś Halicką.

Powstają dwa województwa – krakowskie i ruskie. Granica przebiega od Krosna do Dukli a następnie do głównego grzbietu karpackiego w okolicach Barwinka (Jaślicka były po stronie małopolskiej). Ośrodkami administracyjnymi sąsiadujących ziem był Biecz oraz Sanok.

- W okresie 1372-1387 terenami Rusi zarządzają starostowie węgierscy co spowodowało odsunięcie ziem od Polski.
- 1387 – Królowa Jadwiga na stałe przyłącza tereny BN do Korony.

3. Osadnictwo

W okresie XI-XI wiek na północ od BN tworzą się duże obszary własności prywatnej bogatych rodów. Jednym z najstarszych i najbogatszych był ród Bogoriów. Od nich Cystersi z Koprzywnicy otrzymują tereny, które rozpoczynają zasiedlać. Jedną z pierwszych osad jest Stary Żmigród (prawa 1185 r.), Zręcin, Wietrzno.

Natomiast BN będący jako teren nadgraniczny własnością królów polskich był niezamieszany. Dopiero Kazimierz Wielki rozpoczął lokację pierwszych miejscowości w BN. Były to: Binczarowa, Łosie, Kryg, Libusza, Ropica Górna. Od okresu Kazimierza Wielkiego występują również nadania terenów BN rodom rycerskim, które kolonizowały swoje tereny.

W pierwszej kolejności od 40 lat XIV wieku:

- Bogoriowie - okolice Dukli, Gerałowie, Odrowąż, następnie powstawały klucze dóbr rodów:
- Gładyszowie – siedziba Szymbark - górne dorzecze Ropy
- Wojszykowie potem Stadniccy – dorzecze górnej Wisłoki (Stadniccy pochodzili ze Żmigrodu).
- Sienieńscy – dorzecze górnego Wisłoka
- Potoccy od XVII w.tzw. Kres Klimkowski (Klimkówka, Bielanka, Nowica, Łosie itp.)
- Własność królewską stanowiły: Bartne, Wołowiec, Banica, Jasionka, Świerzowa, Świątkowa Wlk. oraz dorzecze Oslawy i Oslawicy.
- Własność kościelna to Państwo Muszyńskie – wsie przy zachodniej granicy BN (np. Izby, Brunary, Mochnaczka) oraz Klucz Jaśliski własność Biskupstwa Przemyskiego (Królik Wołoski, Lipowiec itp.).
- W późniejszym okresie właścicielami wielu wsi były m.in. rody: Mniszczów, Guccich, Branickich, Cieklińskich czy Męcińskich.

Powstają w II połowie XIV w. miasta handlowe – Rymanów, Jaśliska, Dukla, Żmigród, Gorlice, Tylicz.

Osady zakładane były do XIV w. na prawie polskim oraz ruskim, natomiast po włączeniu Rusi do Polski na prawie niemieckim (magdeburskim) i wołoskim. Miasta powstawały na prawie niemieckim.

4. Od Średniowiecza do I rozbioru.

Rozwój gospodarczy w BN był stosunkowo wolny lecz względnie stabilny. Poza rolnictwem, którym zajmowali się głównie mieszkańcy BN nastąpił rozkwit gospodarki wypasowej za sprawą Wołochów, którzy przywędrowali w tę część Karpat w okresie XV wieku. Pierwsze wsie w BN założone przez osadników wołoskich powstały w 1420 roku (Myscowa, Bednarka) ostatnie około 1600 roku. Przez przełęcz karpackie w BN przemieszczali się kupcy nastąpił rozwój handlu, głównie w osadach położonych wzdłuż Traktów: Węgierskiego, Dukielskiego i Bardejowskiego. W powstających miastach osadzali się Żydzi.

Inaczej, znacznie prężniej rozwijały się miasta i osady położone na północ BN przy trakcie Podkarpackim czy trakcie Sącz-Dukla.

W 1471-74 ziemie BN zostały zajęte a następnie zrabowane przez wojska węgierskie.

Kolejną klęską był dwukrotny przemarsz oraz dwuletni pobyt na początku XVII w. wojsk polskich tzw. oddziałów Lisowczyków, którzy byli świetnymi żołnierzami lecz równie świetnie rabowali polskie wsie.

W XVI i XVII w. występują częste napady Tołhajów – zorganizowanych band rabusiów na kupców, karawany, bogatszych mieszczan, chłopów, ale także na całe wsie. Ataki nasilają się w okresie wejścia wojsk Rakoczego w 1656 roku (Szwedzi nie wchodzili na teren

BN). W tym okresie również występują najazdy tatarskie. Zbójnictwo w BN trwa od XV do XIX w. i zostaje zlikwidowane przez cesarza Austrii.

Działania konfederacji barskiej w BN:

Pierwszym ośrodkiem konfederacji barskiej był pałac Jerzego Miszcha w Dukli. Pierwszy zjazd konfederatów w lipcu 1768 roku, który odbył się na polach między Rymanowem a Sieniawą. Wybrano marszałka Jakuba Ignacego Bronickiego i ogłoszono akt konfederacji Ziemi Sanockiej.

Na początku 1769 roku po klęsce konfederatów w Krakowie ruch konfederacki lokuje się w BN.

7. kwietnia 1769 roku w Barwinku koncentrują się konfederaci pod dow. księcia Jerzego Lubomirskiego. Wydano tam uniwersał do szlachty Podkarpacia. Tam też przybywa Kazimierz Pułaski. Powstaje szereg obozów warownych – Blechnarka, Izby, Muszynka, Czeremcha, Konieczna, Radoszyce, Grab. Obozy obwarowano szańcami ziemnymi oraz ustalono system łączności poprzez chorągwie na szczytach górskich. W tym okresie Generalność – władza konfederacka przybywa do Preszowa. Wszystkie dokumenty, ustawy czy akty władz Konfederacji były przygotowywane w Preszowie a następnie przywożone do Muszynki lub Koniecznej i tam na terytorium Rzeczypospolitej publikowane i odczytywane. W styczniu 1770 r. rosyjski gen. Drewicz rozbija obronę obozu w Grabiu prowadzoną przez Kazimierza Pułaskiego. Pada pierwszy obóz. W sierpniu 1770r. Rosjanie uderzają na szance w Blechnarce i Koniecznej. Po trzydniowej bitwie konfederaci przechodzą przez granicę i poddają się Austrii.

14 maja 1772 roku do Barwinka, gdzie przebywa marszałek sanocki konfederatów Filip Radziwiński przybywa oficer austriacki nakazując ustąpienie z pozycji. Konfederaci nie odchodzą i dochodzi do bitwy, którą przegrywają. Przez przełęcz przechodzi austriacki korpus gen. Esterhazego. Rozpoczyna się I rozbiór Polski.

Dzisiaj jedynymi czytelnymi śladami pobytu konfederatów w terenie są:

- Okopy Konfederatów w Muszynie z informującą kamienną tablicą,
- Krzyż Konfederacki w miejscu szańców w Izbach,
- Brzozowy Krzyż na terenie obozu w Blechnarce.

5. Okres rozbiorów

Austria, zajęła część zachodniego BN w 1770 roku jako kordon sanitarny, a pozostałą część

w 1772 roku. Na tym terenie Austria podejmuje próby osłabienia pozycji szlachty poprzez ścisłą kontrolę powinności mieszkańców w stosunku do dworu. W 1848 roku została zniesiona pańszczyzna i powinności wobec dworu. Wieś najpierw zubożała, lecz po kilku dekadach mieszkańcy przeobrazili swoją gospodarkę, powstało wiele wsi specjalizujących się w różnych dziedzinach, wykształciło się wiele zawodów, nastąpił rozwój kultury łemkowskiej.

Przemarsze wojsk rosyjskich i wyższych władz carskich przez przełęcz BN na Węgry (tłumienie Wiosny Ludów) spowodowało zauroczenie Łemków Rosjanami posiadającymi podobny język oraz bliższą kulturę niż Austriacy. Nastąpiło rozbudzenie poszukiwania tożsamości. Okres biedy w połowie XIX wieku spowodował emigrację zarobkową Łemków do Ameryki Północnej, gdzie Łemkowie utrzymywali kontakty z emigracją rosyjską a przez to nastąpiło wzmacnianie świadomości narodowej.

6. I wojna światowa

W pierwszym roku I wojny światowej - 1914 - armie rosyjskie po chwilowych niepowodzeniach na wschodzie Galicji i stratach terytorialnych rozpoczęły marsz w kierunku Śląska. Tzw. „walec parowy” – rozpedzone armie rosyjskie powstrzymały wojska C.K. austro-węgierskie dopiero w grudniu 1914 r. na linii Limanowa - Myślenice – Kraków a odrzuciły w Operacji limanowsko - łapanowskiej na pozycje Dunajca. W BN oraz Bieszczadach Rosjanie w tym okresie próbowali przejść przez główny grzbiet Karpat na stronę węgierską. W listopadzie 1914 roku Austriacy i Węgrzy kontratakują wojska carskie od strony Węgier – Bardejowa i Świdnika i wdzierają się aż do Krosna. W drugiej połowie grudnia zostają jednak zmuszeni do odwrotu w kierunku Węgier.

W styczniu 1915 roku Rosja atakowała przełęcze w Bieszczadach (Przeł. Użocką) w lutym ofensywa została przeprowadzona w kierunku Przeł. Łupkowskiej. Po upadku twierdzy Przemyśl, Rosjanie 1-5 kwietnia przeprowadzają tzw. bitwę wielkanocną i atakują od Przeł. Łupkowskiej do Koniecznej w kierunku Bardejowa. Front na 4 tygodnie zatrzymuje się na linii Gorlice -

- P. Małastowska – Rotunda – Jaworzynka – Wysowa – Cigelka – grzbiet Karpat – P. Łupkowska. Austriacy stosowali często tzw. „spaloną ziemię”, wycofując się z pozycji niszczyli miejscowości, aby utrudnić działania wojskom rosyjskim, (spalili m.in. Świerżową Ruską, Czeremchę, Lipowiec). Szykanowali mieszkańców, uważali ich za rusofilów, szpiegów. Wielu wywieziono do obozu w Thalerhoffie. Łemkowie z wielu miejscowości musieli uciekać. Mnóstwo domów, szkół, cerkwi zostało zniszczonych ogniem artyleryjskim obu stron konfliktu.

2 maja 1915 roku następuje potężne uderzenie wojsk austriacko-węgierskich i niemieckich tzw. Operacja gorlicka na odcinku między Ropicą Ruską a Rzepiennikiem Strzyżewskim. Z Przeł. Małastowskiej X Korpus Austriacki 3 Armii (dow. Gen. Mackensen) atakuje Przegoninę (dzisiejsze Bodaki) i Bartne broniące przez 3 Armię Rosyjską gen. Radko-Dymitriewa. Cały dzień trwają walki o wzgórza nad doliną Sękówki. W kolejnych 2 dniach wojska państw centralnych rozbijają obronę Rosjan i odrzucają ich najpierw za linię Wisłoka. 5 maja jednostki niemieckiej 119 Dywizji Piechoty zajmują Żmigród i posuwają się do Dukli. Jednostki X Korpusu Austriackiego, które zajęły Bartne przez Kornuty atakują rosyjską 48 i 49 dywizję, które znalazły się w okrążeniu. W ciągu zaledwie pierwszego majowego tygodnia I wojna światowa przenosi się poza granice BN.

Warto pamiętać o walkach między listopadem 1914 r. a majem 1915 r. o Gorlice oraz o walkach o Cieklin w dniu 4 maja 1915 roku, gdzie marsz Niemców na Żmigród zablokowali Rosjanie broniąc 3 linii umocnień i kontratakując celem niedopuszczenia do okrążenia swoich jednostek w górach.

W 1916 roku wzdłuż linii frontów w BN powstają sukcesywnie budowane cmentarze wojenne przez Dušana Jurkoviča – I Okręg Grobów Wojennych Żmigród oraz Hansa Mayra – III Okręg Grobów Wojennych Gorlice. Łącznie w BN powstaje ponad 60 cmentarzy (w tym kilka w II OGW oraz cmentarze na wschód od linii Żmigród - Dukla -Przeł. Dukielska).

7. Okres międzywojenny

Powstała granica Polski z Czechosłowacją rozdzieliła Łemków na tzw. „galicyjskich” i „preszowskich”.

Łemkowie zachodni już 5 grudnia 1918 roku zwołują we Floryncie wiec na którym reprezentując 130 wsi łemkowskich wysuwają postulat dotyczący utrzymania jedności terytorium łemkowskiego Rusinów związanych albo z Czechosłowacją albo z Rosją. Powołują swoją administrację, sądownictwo, policję. państwo polskie wiosną 1919 roku

likwiduje samowładczą republikę aresztując kilku działaczy. Rok później w marcu Łemkowie powołują Radę Zwierzchnią Łemkowskiej Rusi i jej władzę wykonawczą m.in. z premierem i ministrami, którzy domagają się referendum w sprawie przynależności państwowej. Polska powtórnie w styczniu 1921 roku aresztuje członków komitetu. W czerwcu 1921 roku odbył się proces w Nowym Sączu, który uniewinnił wszystkich zatrzymanych (zarzut – zdrada stanu). Łemkowie zostali zwolnieni.

Natomiast Łemkowie na wschodzie terenu BN oraz Bojkowie w listopadzie 1918 roku opowiadają się za Zachodnio-Ukraińską Republiką Ludową i powstaje tzw. Republika Komańczańska (także Wisłocka). Słabo uzbrojona milicja ulega Polakom w styczniu 1919 roku i po kilku bitwach Republika przestaje istnieć.

W 1926 roku następuje tzw. schizma tylawska (od Tylawy) - przejście części Łemków z kościoła greckokatolickiego do prawosławnego. Podyktowane było to rozbudzaną świadomością narodową w szczególności przez reemigrantów z USA będących pod wpływem emigrantów rosyjskich, źle odbieranymi działaniami władz biskupów z Przemyśla oraz wpływami seminarium Ławry Poczajowskiej.

W miejscowościach, gdzie ludność przechodzi na prawosławie powstaje ponad 50 cerkwi prawosławnych. Do dnia dzisiejszego zostały – w Bartnem, Bodakach, Kwiatoniu i Boguszy.

W 1934 roku Stolica Apostolska wydzieliła z Greckokatolickiej Eparchii (diecezji) Przemyskiej Apostolską Administrację Łemkowszczyzny, która miała na celu powstrzymanie przechodzenia na prawosławie oraz nakłanianie Łemków do powrotu do kościoła greckokatolickiego.

8. II wojna światowa.

Walki września 1939 nie występowały na terenie BN. Broniąca tego odcinka Armia Karpaty

z jednostkami Obrony Narodowej oraz 2 Brygadą Górską wycofały się w kierunku Wisłoki a następnie na wschód. Niemcy zajęli 7 września Gorlice, następnie kolejne miasta na wschód i 10 września Sanok. Atak na RP wspierały wojska słowackie zajmując miejscowości i teren BN. Dopiero 20 września Słowacy zostali wycofani przekazując kontrolę nad BN Niemcom.

BN stał się już od września 1939 r. terenem, przez który prowadzono szlaki kurierskie.

Pierwsza ważna trasa kuriersko-przerzutowa prowadziła przez Jasło – Krosno – Jaślicka – Humenne - Budapeszt.

Powstałe w późniejszym okresie ZWZ, a następnie AK swoimi decyzjami wyszczególnia:

- I odcinek przerzutowy o kryptonimie „Bronisława” (Bieszczady), z trasą rezerwową „Kamień” przez Sanok – Zarszyn – Rymanów – Jaślicka – Humenne - Koszyce

- II odcinek przerzutowy „Kazimiera”

trasa „Jaga”: Jasło-Miejsce Piastowe – Rymanów – Jaślicka – Medzilaborce – Humenne – Koszyce; z trasą rezerwową „Korytarz”: Jasło - Nowy Żmigród – Krempna – Bardejów - Koszyce.

Strukturalnie AK na terenie BN podlegała pod Komendę Okręgu Kraków, Podokręgu Rzeszów, Inspektorat Jasło i Obwody AK Jasło, Krosno i Sanok.

Ważniejsze działania AK:

- 1943 lato - akcja „Taśma” - likwidacja posterunków granicznych Grenzschatzu m.in. Barwinek, Wisłok Wielki, Czeremchę

- 1943 grudzień – akcja „Łańcuch” - powtórna likwidacja posterunków granicznych Grenzschatzu.

- 1944 luty - wysadzenie zbiornika ropy w Rymanowie

- 1944 lipiec/sierpień w BN operuje oddział AK - KN23 – występuje przeciw UPA i Niemcom. Przed złożeniem broni Armii Czerwonej operuje w okolicach Tokarni.
- 28.07.1944 Oddział AK KN-24 rozbraja 300 Niemców w Iwoniczu Zdroju zajmuje miasto i tworzy tzw. Rzeczpospolitą Iwonicką. Przekazuje miasto Armii Czerwonej w drugiej połowie sierpnia.
- 28.07.1944 roku rozpoczyna działania 5 Pułk Strzelców Podhalańskich AK. Na terenie BN działa 3 Kompania 5 PSP AK ppor. Władysława Szkody „Hrycia”. Paraliżuje drogi Krosno-Jasło, Jasło-Gorlice i Jasło-Żmigród. Kompania stacjonuje w masywie Magury Wątkowskiej. Łemkowie nie ucierpieli podczas II wojny światowej ze strony Niemców. Pomagali kurierom przedostawać się na Węgry. Sporadycznie uczestniczyli w ruchu oporu (Oddział Polsko-Sowiecki oraz AL). Tragiczny natomiast stał się los Żydów z miejscowości BN. Wysiedlani najpierw do gett już od 1942 roku byli wywożeni i mordowani na Przełęczy Hałbowskiej (ze Żmigrodu) i pod Błudną k. Barwinka (z Dukli, Rymanowa, Jaślik). Pozostali Żydzi trafili przez getto w Dukli i Rymanowie do m.in. obozu zagłady w Bełżcu.
W lipcu 1944 w Lesie Grabińskim k. Iwonicza Niemcy zamordowali 72 mieszkańców Iwonicza.
W Rymanowie funkcjonował obóz jeńców sowieckich, gdzie w okresie lipiec 1941-lipiec 1942 zamordowano 10 000 jeńców (na miejscu starej garbarni, potem tam powstało getto żydowskie).

Operacja dukielsko - preszowska 1944

Teren, w którym odbyła się jedna z najkrwawszych bitew II wojny światowej w Polsce zamyka się w kwadracie Sanok – Krosno – Żmigród – Krempna – Grab – Ondawa – Dolina Oślawy.

W operacji uczestniczyli Niemcy, Rosjanie, Słowacy, Węgrzy i Czesi.

Wkroczenie 29 sierpnia 1944r. wojska niemieckiego na Słowację, stało się pośrednią przyczyną wybuchu Narodowego Powstania Słowackiego. Dwa dni później ambasador czechosłowacki w Moskwie prosi o pomoc zbroją ZSRS. 2 września w ciągu jednego dnia marszałek Iwan Koniew (prawdopodobnie na rozkaz Stalina) przygotowuje operację na kierunek dukielsko - preszowski. Już 8 września 38. Armia gen. Kiriła Moskalenki rusza z natarciem na odcinku 8 km z kierunku na północ od Krosna.

Założono, bez rozpoznania terenu i sił nieprzyjaciela, że wojsko sowieckie w ciągu 5 dni dojdzie do pozycji Muszyna – Stara Lubowla. Tymczasem w pierwszym dniu dywizjom 38 Armii nie udało się zdobyć nawet Krosna, które miało być pozycją wyjściową do operacji. Linie szosy Żmigród – Dukla zdobyto dopiero 11 września, a wojsko ugrzęzło na wzgórzu Franków – pozycji kluczowej, które najpierw zdobyli żołnierze czechosłowaccy, a następnie w ciągu 4 dni wzgórze przechodziło z rąk do rąk - aż 8 razy.

Część wojsk sowieckich przeszła górami w kierunku Krempnej. Niemcy ściągają 2 dywizje pancerne spod Krakowa. Rosjanie znaleźli się w okrążeniu w okolicy Tylawy, Huty Polańskiej

i boje tam trwają aż do 25 września. Pomiędzy 12 a 22 września odbyła się potężna bitwa w dolinie Iwielki (Głojsce, Iwla, Chyrowa) nazwanej później Doliną Śmierci. Wzdłuż doliny atakowały jednostki pancerne sowieckie i czechosłowackie próbując przełamać linię obrony niemieckiej. Podczas bitwy zostały zniszczone pancerne jednostki wojsk Czechosłowackich.

20 września atak Sowietów od strony wschodniej pozwolił zająć Duklę. Atak był możliwy po wcześniejszym przeprowadzeniu się jednostek wojskowych przez Wisłok na południe od Sieniawy. Dopiero 23 września po ciężkich bojach wojsko sowieckie dochodzi do linii Barwinka, gdzie próby przełamania frontu przynoszą efekt dopiero 6 października. Do końca listopada trwają już mniej intensywne walki po południowej stronie Przeł. Dukielskiej. Armii

sowieckiej udaje się zająć teren 20 km na południe od grzbietu Karpat. Ofensywa zostaje zakończona. ZSRS i Korpus Czechosłowacki wprowadzili w pierwszej fazie bitwy 120.000 żołnierzy, dodatkowo włączyło się 30.000 żołnierzy w forsowaniu Wisłoka i zajęciu z kierunku wschodniego Dukli, oraz 16.000 Czechosłowaków. Zginęło i zostało rannych ok. 126.000 żołnierzy sowieckich oraz ok. 6.000 Czechosłowaków. Po stronie niemieckiej i węgierskiej zginęło lub zostało rannych około 52.000 żołnierzy tj. 50% stanu osobowego. Ogromne straty w ludziach, a także w sprzęcie wojska sowieckiego i czechosłowackiego (ok. 480 czołgów, 1000 dział, 200 samolotów) spowodowały wygaśnięcie ofensywy.

Zamierzony cel, pomoc powstaniu na Słowacji, nie został osiągnięty. Kolejna ofensywa ruszyła dopiero w styczniu 1945 roku.

9. Wysiedlenia 1941-1947.

- pierwsze wysiedlenie nastąpiło w 1941 (porozumienie Stalin - Hitler dot. przekazywania sobie obywateli). Szacuje się, że wyjechało do ZSRS ok. 25 tys. Łemków, wróciło w 1942 roku około 3 tys. Były to wyjazdy całkowicie dobrowolne do (zgodnie z propagandą) „lepszego świata”.
- druga faza 1944-1946 związana z porozumieniem Rządu PKWN z Ukraińską SSR – rozpoczęcie dobrowolnych przeprowadzek na Ukrainę na jesień 1944 roku a następnie coraz brutalniejszych wysiedleń. Akcja przyniosła duże efekty przesiedleńcze, ale również wzmocniła i zasiła szeregi OUN i UPA uciekinierami. Coraz więcej Łemków powracało nielegalnie do Polski z ZSRR. UPA niewiele zapuszczała się na tereny BN niemniej na wschodnich obrzeżach często pali opuszczone domy łemkowskie zapobiegając zajmowaniu ich przez polskich osadników.
- Akcja Wisła – 1947 - przymusowe przesiedlenie całych społeczności ukraińskich i łemkowskich celem likwidacji zaplecza dla UPA. Wywieziono na ziemie zachodnie i północne Polski ok. 140 tys. Łemków celowo rozpraszając ich na dużych terenach, aby zlikwidować społeczności i więzy. Wysiedlenia były bardzo brutalne, pozostawiano rodzinom czasami jedną godzinę na spakowanie swojego majątku. Kilka tysięcy Łemków sukcesywnie powraca na swoją ojcowiznę po 1956 roku.

UPA praktycznie nie działała na terenie BN. Łemkowie nie współtworzyli UPA, również z nimi nie współpracowali. Jedynie w dolinie Oślawy i Oślawicy UPA miała swoje bazy. Natomiast w lesie na górze Dił (Dil, Dział) pomiędzy Olchowcem a Ropianką znajduje się kamień z wrytym tryzubem

i napisem UPA 1946, jest dowodem na pojawianie się także tutaj oddziałów UPA. W tym przypadku była to obozująca tu sotnia „Smyrnegu”, która najprawdopodobniej nie prowadziła działań wymierzonych przeciwko lokalnej ludności cywilnej.

10. Do dnia dzisiejszego.

Opuszczone wsie łemkowskie w okresie po 1947 były bardzo wolno zasiedlane przez Polaków. Władze PRL zezwoliły osiedlać się w rejonie Puław k. Rymanowa zielonoświątkowcom

z Zaolzia. Po 1956 roku wróciło kilka tysięcy Łemków, niemniej nie udało się im przywrócić Łemkowszczyzny do stanu sprzed II w.ś. Niestety na miejscu często okazywało się, że dawne domy już nie istnieją, lub są zajęte przez polskie rodziny. Aktualnie tereny BN zamieszkuje mieszanika kulturowa zarówno w stosunku do kultury materialnej jak i duchowej. Wiele wsi nigdy nie odbudowano, natomiast wsie istniejące są wielokrotnie mniejsze niż były przed wojną. Brak jest kultury wypasowej i rolnej, przez co tereny zarastają lasami. Bardzo wolno rozwija się turystyka.

W czasach PRL na terenie BN, w związku z dużymi obszarami nie uprawianych pól, zakładano liczne PGR-y np. w Wyszowatce, Jasionce, Szklarach, Lipowcu, Woli Wyżnej. W niektórych miejscowościach działały też zakłady karne: np. Wyszowatka oraz Moszczaniec (duży zakład karny, działający do dziś).

Natomiast rozwój nastąpił w uzdrowiskach Iwonicz - Zdrój i Rymanów - Zdrój oraz w mniejszym stopniu i to dopiero na przełomie XX i XXI w. w Wysowej Zdroju i Wapiennem.

XII. ETNOGRAFIA

Tereny Beskidu Niskiego zamieszkiwali:

- Grupy Górali Ruskich,
 - Bojkowie,
 - Łemkowie,
- Grupy etnograficzne niegóralskie
 - Pogórzanie
 - Dolinianie

Dodatkowo do 1943 roku w wielu miejscowościach zamieszkiwali Żydzi, czasowo również zamieszkiwali Cyganie Karpaccy (Wyżynni).

XIII. PISARZE i POECI

- Bohdan Ihor Antonycz 1909-1937 - poeta ukraiński ur. w Nowicy zm. we Lwowie.
- Wołodymir Chylak 1843-1893 – pisarz łemkowski ur. w Wierchomli Wielkiej autor ok. 50 pozycji o Karpatach i łemkowszczyźnie. Występował m.in. pod pseudonimem „Jerolim Anonim”, zamieszkał w Bartnem.
- Andrzej Stasiuk – pisarz ur. k. Stróży w 1960 roku, zamieszkał najpierw w Czarnem a aktualnie w Wołowcu. Napisał m.in. „Dukla”, „Przez rzekę”, „Opowieści galicyjskie”, „Jadąc do Babadag”, „Wschód”. W wielu książkach nawiązuje do terenu BN i opisuje go, w szczególności okolice Czarnego, Nieznajowej, Radocyny.
- Ferenc Molnar (Neumann) 1878-1952 – pisarz węgierski był korespondentem wojennym na froncie I wojny światowej w okolicach Gorlic. Napisał „Chłopcy z Placu Broni”, oraz wspomnienia „Galicja 1914-15r.”
- Iwan Franko 1856-1916– pisarz ukraiński, pisze „Kamieniarę” – inspiracją była obserwacja budowy tunelu w Łupkowie w roku 1874.
- Mirosław Nahacz (1984–2007) urodził się w Gładyszowie. Opublikował cztery powieści: Osiem cztery, Bombel, Bocian i Lola, Niezwykłe przygody Roberta Robura. Laureat Nagrody Fundacji Literackiej Natalii Gall i Ryszarda Pollaka 2003. Pochowany na cmentarzu przy cerkwi w Leszczynach.

XIV. CIEKAWY POSTACIE

- św. Maksym Sandowycz ur. w 1886 r. w Zdyni, zginął w 1914 r. – łemkowski duchowny, wstąpił do Ławry Począjowskiej, a następnie ukończył seminarium w Żytomierzu. Krzewił prawosławie wśród grekokatolików. Objął parafię w Grabiu. Kilkakrotnie aresztowany m.in. 1912 r. i oskarżany o szpiegostwo. Uniewinniany. W 1914 roku został aresztowany i rozstrzelany. Kanonizowany przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w 1994

- roku na podstawie Uchwały Soboru. W Rosji uznany za świętego w 1996 roku. Pochowany na cmentarzu w Zduni.
- św. Jan z Dukli - ur. w Dukli w 1414 r., zm. we Lwowie w 1484 r. Kaznodzieja, pustelnik. Był franciszkaninem we Lwowie i przeorem klasztorów na Rusi, następnie przeszedł do bernardynów. Pierwszą pustelnię miał na stoku Cergowej w tzw. Zaśpicie⁶, by później przenieść się na stoki Puszcy nad Trzcianą.
 - August Gorayski 1832 -1915– założyciel w 1852 r. kopalni ropy naftowej (Męcina) gdzie dokonał pierwszego odwiertu naftowego osiągając 230 m głębokości,
 - Ignacy Łukasiewicz 1822-1882 - chemik, farmaceuta, twórca polskiego przemysłu naftowego, wynalazca lampy naftowej, społecznik, działacz niepodległościowy, aptekarz w Gorlicach. Zainicjował powstanie kopalń nafty w Ropiance, Wilszni, Smerecznem, Ropie, Wójtowej). Założył Towarzystwo naftowe, sponsorował budowę dróg, szkół, szpitali itp. Pochowany w Zręcinie k. Krosna.
 - Św. Józef Pelczar, 1842-1924 – ordynariusz diecezji greckokatolickiej w Przemyślu, biskup katolicki w Przemyślu, założyciel Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego, związany z Jaśliskami i Daliową. Beatyfikowany w 1991r., kanonizowany w 2003 r.
 - Kazimierz Pułaski, -ur. w Warszawie w 1745r – zmarł po bitwie pod Savannah w 1779. Marszałek konfederatów barskich, Generał, twórca amerykańskiej kawalerii. Wybitny dowódca Konfederacji, zarówno na Podkarpaciu jak i na Litwie. Wsławił się w obronie Jasnej Góry przed Moskalami. Organizuje uprowadzenie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z Warszawy. Po upadku konfederacji zaocznie skazany na śmierć ucieka do Ameryki. Walczy o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Podczas bitwy pod Brandywine ratuje życie Jerzego Waszyngtona. Jest bohaterem USA.
 - Isidor Isaac Rabi 1898-1988 ur. w Rymanowie – wybitny fizyk, współtwórca radaru i bomby atomowej. Otrzymał Nagrodę Nobla w 1944 r.
 - Izaak Friedman, prawnuk Izraela Friedmana, Cadyk ur. 1855 zm. 1930 w Rymanowie, grób na kirkucie rymanowskim odwiedzany przez Chasydów z całego świata.
 - Jarosław Trochanowski ur. w Binczarowej mieszka w Bielance – wieloletni kierownik zespołu Łemkowyna.
 - Piotr Trochanowski brat Jarosława ur. w Binczarowej mieszka w Krynicy – tłumacz, kompozytor, dyrygent, poeta.
 - Roman Reinfuss 1910-1998 prof., etnograf, pisał książki, rozprawy, artykuły naukowe dot. etnografii Karpat polskich. W 1946 roku napisał pracę doktorską dotyczącą kultury Łemków. Jego imię nosi Skansen Etnograficzny Pogórze w Szymbarku.
 - Antoni Kenar - ur. w 1906 r. w Iwoniczu – rzeźbiarz, dyrektor Państwowego Liceum Technik Plastycznych w Zakopanem (Szk. Przem. Drzewnego), gdzie zm. w 1959r. Prace zachowane – Narciarka, Dyskobolka, Niedźwiedź.
 - Józef Bogdański z Jaślik 1800-1884– malarz obrazów w cerkwiach i kościołach. Jego dziełami są całe ikonostasy: w Śnietnicy, Siemuszowej, Tyrawie Solnej. Jego dzieci Paweł i Antoni oraz wnukowie Jan, Feliks, Michał, Zygmunt również malowali na Podkarpaciu i Słowacji.
 - Stefan Wyszyński, 1901 – 1981r. Kardynał, Prymas Polski (Prymas 1000-lecia) więziony w Komańczy (Klasztor Sióstr Nazaretanek) przez władze komunistyczne w okresie 29.09.1955 – 28.09.1956. W Komańczy powstał tekst „Ślubów Jasnogórskich”.

⁶ Nazwa „Zaśpiti” jest nazwą, która pochodzi z literatury. Wśród lokalnej ludności jest znana jedynie wtórnie (czyli właśnie z literatury). Pierwotnie dotyczyła stoków Cergowej, natomiast z czasem „przeniosła się” na stoki Garbu, czyli do miejsca, gdzie znajduje się Pustelnia.

- św. Jan Paweł II - Karol Wojtyła – ur. Wadowice, 1920 r. zm. Watykan, 2005 r. Papież Jan Paweł II. Z Beskidem Niskim związany przez liczne wycieczki turystyczne, Przeszedł GSB w BN w 1953r., w Rudawce Rymanowskiej w latach 70. sześciokrotnie wypoczywał podczas wakacji, ulubionym miejscem była góra Spalony Horbek nazwana przez Wojtyłę Góra Św. Anny, opisana w "Tryptyku rzymskim". Pomnik i ołtarz jemu poświęcony stoi pod Magurą Wątkowską. Beatyfikowany w 2011r., kanonizacja miała miejsce 27 kwietnia 2014 roku.
- Wasyl Bajus z Leszczyn z XVII w. legendarny zbójnik.
- Szymon Modrzejewski – ur. 1962 w Warszawie - współczesny polski kamieniarz, zajmuje się porządkowaniem i rekonstrukcją cmentarzy wszystkich wyznań, głównie na obszarze Beskidu Niskiego i Bieszczadów. W latach 1987-1995 był współorganizatorem (wraz z Stanisławem Krycińskim) konserwatorskich obozów Nadsanie, w 1996 założył Nieformalną Grupę Kamieniarzy Magurycz, która w 2007 przekształciła się w Stowarzyszenie. Magurycz zajmuje się ratowaniem zabytków sztuki sepulkralnej głównie na terenach Łemkowszczyzny i Bojkowszczyzny. Szymon mieszka w Nowicy, jego dom – łemkowska chłża - jest siedzibą stowarzyszenia. W 2011 roku otrzymał w Amsterdamie Grand Prix Europa Nostra w kategorii: ochrona dziedzictwa kulturowego.

XV. CIEKAWOSTKI

- Rudawka Rymanowska – jedna ze ścian w 40 m. jarze Wisłoki nazywa się „Olzy” – jest to największa w polskich Karpatach odkrywka łupków menilitowych.
- lwla – „Beskidnik” - najgrubszy wiąz górski w Polsce – o obwodzie w pierśnicy 620 cm (obumarł on w ostatnich latach wskutek grafiozy).
- największa w Europie stadnina koni huculskich w Gładyszowie i Regetowie, (od 1968 r. obowiązującą nazwą jest Regietów) jest również ośrodek w Odrzechowej.
- Rezerwat „Źródlika Jasiołki” – jest największym rezerwatem w polskich Karpatach. Ma powierzchnię 1585,01 ha. (Ojcowski Park Narodowy jest większy jedynie o 5 ha).
- w Komańczy wybudowano pierwszą cerkiew greckokatolicką po II wojnie światowej w Polsce (1985r.)
- w Ropiance była pierwsza szkoła wiertnicza (górnictwo-naftowa) na świecie.
- aptekarz z Gorlic - Ignacy Łukasiewicz skonstruował pierwszą lampę naftową na świecie. W Gorlicach również stoi pierwsza uliczna lampa naftowa na świecie tam też jest jego pomnik i latarnia.
- Śnietnica Wyżnia – jedyny na łemkowszczyźnie symbol okresu II Rzeczypospolitej - usypany 8 metrowy kopiec Józefa Piłsudskiego z tablicą zepchniętą do podstawy kopca.
- w Zyndranowej i w Bartnem oraz na przełęczy między Jasionką a Czarnem stoi pomnik Ofiar Thalerhoffu obozu jenieckiego w Austrii (I wojna światowa) gdzie było więzionych 1900 Łemków.
- na zalewie Klimkówka kręcono sceny z filmu Ogniem i Mieczem – przeprawa Skrzetuskiego przez Dniepr na Dzikie Pola.
- m.in. Jaśliskach kręcono film pt. „Wino truskawkowe” (w filmie nosiły nazwę Żłobiska), film jest adaptacją „Opowieści galicyjskich” A. Stasiuka. Inne miejsca, gdzie kręcono film to np. wodospad Przy Młynie w lwli, Rynek w Dukli, Lipowiec, Trakt Węgierski, Przełęcz Długie koło Wyszowatki, dolina Wisłoki w okolicach Wołowca.
- w Bielance i Owczarach (cerkiew) kręcono film pt. „Dom zły”.
- społeczność ze Śląska Cieszyńskiego - czeskiego Zaolzia, która odeszła od Kościoła ewangelicko- augsburskiego w 1910 roku i założyła Związek Stanowczych Chrześcijan –

tw. Zielonoświątkowców, otrzymała w 1969 roku zgodę władz PRL na osiedlenie się w miejscowościach: Wola Piotrowa, Wisłoczek, Puławy.

- w bagnie Berezednia na stokach Kamienia występuje podlegająca ochronie rosiczka okrągłolistna – jedyna w Polsce roślina mięsożerna.
- w Izbach w 1985 roku traktory PGR rozorały zabytkowe szańce z okresu konfederacji barskiej.
- w Cieklinie przy cmentarzu jest mogiła w kształcie ostrosłupa z inskrypcją: „Bolesław Fiałkowski prawnuk Kościuszki”. Z historii jednak wiemy, że Kościuszko nie miał potomków.
- Na południowym (słowackim) stoku Jaworzyny Konieczniańskiej, ok. 500m od szczytu znajduje się kamień pamiątkowy upamiętniający polowanie jednego z panów pobliskiego Zborova (z 1901 r.),
- Wieś Jawornik k. Komańczy już na pocz. XX w. zyskała nienajlepszą sławę, w związku z licznymi przypadkami pochówków wampirycznych,
- W okolicach chatki w Ropiance można znaleźć niewielkie „źródełko” ropy naftowej,
- W Świątkowej Wielkiej w 2015 r. dokonano remontu cerkwi przywracając jej pierwotne kolory, tym samym stała się najbardziej kolorową cerkwią w BN.
- Od 28 lutego 2015 r. w Dukli działa nowy browar rzemieślniczy.
- Niektóre miejscowości w BN noszą podwójne nazwy. Oprócz urzędowej, obowiązującej nazwy polskiej, na tablicach drogowych widnieją także nazwy łemkowskie. Pierwszą taką miejscowością w BN była Bielanka. Obecnie takie tablice znajdują się m. in. w Gładyszowie, Zdyni, Koniecznej, Blechnarce, Regietowie.
- W 2013 r. przez Komańczę – Mszanę – Krempną- Radocynę – Regietów i dalej w kierunku beskidu Sądeckiego przechodził Redyk Karpacki.

XVI. WYDARZENIA CYKLICZNE

- Watra łemkowska w Zdyni – weekend w okolicy 20 lipca,
- Kermesz w Olchowcu, II połowa maja
- Od Rusal do Jana – Zyndanowa, koniec lipca (od 1992r, w 2016r. nie odbyło się, ale 19 grudnia 2016 odbył się Łemkowski Kermesz na św. Mikołaja)
- Łemkowyna Ultra Trail – bieg górski – październik
- Święto Rydza – Wysowa, koniec września,
- InNowica – spotkania teatralne w Nowicy, późną wiosną
- Inscenizacja Bitwy Gorlickiej – Sękowa, maj,
- Krempniańska Parada Historyczna - lipiec

XVII. LITERATURA

1) Mapy polskie:

1. „Beskid Niski” - 1:50 000, wyd. Compass,
2. „Beskid Niski”- 1:125 000, PPWK,
3. „Beskid Sądecki” - 1:50 000, wyd. Compass,
4. „Dukla i okolice” – 1:40 000, wyd. PiTR-Kartografia,
5. „Okolice Komańczy i Woli Michowej” – 1: 40 000, wyd. PiTR-Kartografia,
6. „Iwonicz Zdrój, Rymanów Zdrój i okolice” - 1:40 000, Ruthenus
7. „Magurski Park Narodowy” – 1:50 000, OPGK Rzeszów,
8. „Magurski Park Narodowy” – 1:50 000, wyd. Compass
9. „Sękowa i okolice” – 1: 50 000, wyd. Compass (głównie obszary „Natura 2000”)

10. Okolice Komańczy Mapa turystyczno - nazewnicza 1:30 000 Wyd. Rewasz

11. Mapa Jaślicki Park Krajobrazowy 1:50 000 Wydawnictwo GEA Warszawa

2) Mapy słowackie:

1. „Čergov” nr 104 - 1:50 000, VKU Harmanec,
2. „Ondavska Vrchovina - Bardejov” – 1:50 000, VKU Harmanec,
3. „Laborecka Vrchovina – Dukla” – 1: 50 000, VKU Harmanec,

3) Przewodniki:

1. „Beskid Niski”, Oficyna wyd. Rewasz,
2. M. Okoń „Beskidy. Część Wschodnia. Beskid Niski, Bieszczady i ich Pogórza”, wyd. PTTK Kraj,
3. W. Krygowski „Beskidy. Beskid Niski i Pogórze”, t. III, wyd. Sport i Turystyka,
4. T. Darmochwał „Beskid Niski. Polski i słowacki”, Agencji TD,
5. R. Frodyma „Galicyjskie Cmentarze Wojenne. Tom I. Beskid Niski i Pogórze”, Oficyna wyd. Rewasz,
6. R. Frodyma „Cmentarze wojenne z I wojny światowej. Część I. Okręg I Jasło. Okręg II Nowy Żmigród. Wyd. Ruthenus (2015 r.)
7. W. Grzesik, T. Traczyk, B. Wadas „Beskid Niski. Od Komańczy do Wysowej”, wyd. Sklep Podróżnika,
8. J. Michalak „Iwonicz-Zdrój i okolice”, wyd. Przedsiębiorstwo Usługowo-Wytwórcze sp z.o.o „Roksana”,
9. J. Michalak „Rymanów-Zdrój i okolice”, wyd. Przedsiębiorstwo Usługowo-Wytwórcze sp z.o.o „Roksana”,
10. J. Michalak „Grybów i okolice”, wyd. Przedsiębiorstwo Usługowo-Wytwórcze sp z.o.o „Roksana”,
11. J. Gajur „Od Magury po Oslawę” wydawnictwo Arete II,
12. J. Gajur „Na kresach Łemkowszczyzny” wydawnictwo Arete II,
13. J. Gajur „Łemkowskie Magury” wydawnictwo Arete II,
14. J. Gajur „Słońce zachodzi nad Łemkowszczyzną” wydawnictwo Arete II,
15. M. A. Michniewscy, M.Duda, S.Wypych. „Kościoły drewniane Karpat Polska i Słowacja” Oficyna wyd. Rewasz,
16. M. A. Michniewscy, M.Duda-Gryc. „Cerkwie drewniane Karpat Polska i Słowacja” Oficyna wyd. Rewasz.
17. Stanisław Kłos „Osobliwości Beskidu Niskiego”, wyd. Libra.
18. A. Potocki, „W dolinie górnego Wisłoka i od Rymanowa po Jaślicka”, 2013, wyd. Ruthenus
19. Jerzy Czajkowski „Studia nad Łemkowszczyzną MBL w Sanoku” 1999
20. Jarosław Gienza „Cerkwie i ikony Łemkowszczyzny”, 2016

Literatura dodatkowa:

- A. Potocki, „Legends łemkowskiego Beskidu”, (zbiór legend, opowiadań)
- K. Pieradzka, „Na szlakach łemkowszczyzny” (Kraków, 1939 r. – historyczno – krajoznawczo – etnograficzna, nie do końca ze współczesnymi poglądami, ale cenna z uwagi na opisy wsi, powstałe jeszcze przed wysiedleniami)
- B. Świeykowski, „Dni grozy w Gorlicach” (wydarzenia 1915 r. spisane przez naocznego świadka)
- Wioleta (Brej) Michnał, „Od Rusal do Jana – magiczne spektrum kultury łemkowskiej”

Opracowanie: Joanna Bukowiec. Recenzje i uaktualnienia: Jerzy Iwaszkiewicz, Anna Osika, Bartłomiej Janusz, Katarzyna Różycka.

SKPG KRAKÓW